

prieks un baima mijās viens par otru.” (Ezeriņš, 145); “Nu nūbaimis bērnu vaidzie kiupy-
nuot.” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007). Sk. arī Bailības.

Nu baimis izīt slimeibys dažaidys, krūplis palik, runu maitoj, saraun kuojis. Vuordiniki
uorstej nūbaimi. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Kas nav redziejs tymsuma i baimis, tys navar ūtra cylvāka saprast. Kas nav redziejs tymsys,
nazyna kas jir gaisma. (Anna Dzene, Latgale, 2004)

*Ko veļas drausma, ko baisma,
Ko vaigi tev asarās mirkst?*
(Rainis, I, 109)

*Zilganās baimās
plūstošās jostās
visapkārt brīnumu
pasaules mostas.*
(Fricis Bārda. *Asniņu dziesma*)

*Tik bērzu atauga nošalko baimā,
Kraukš naktī salušais ūdens stikls.*
(Vilis Cedriņš. *Ārņu vēra brieži*)

*Gudry un cīšy meklej jo deļ sevi,
Meklej ar Diva lyuģšonu un baimi;
Loba sīvīte īnas sātā laimi.*
(Gustavs Manteifelis. *Gūds un nagūds mārgu*)

Bakste – 1) dzelīga mušu suga; 2) cilvēks, kurš mīl citus aizskart un dzelīgi
ironizēt. – “Īt kuo bakste: nei sev nei citīm mīra.” (Brencis, 107)

Balga – 1) purvs, purvainā vieta; 2) gaiša, ar ūdeņiem bagāta vieta; vieta, kas at-
spīd pa gabalu; sk. senind. ‘bhā’ – spīdēt (Kočergina, 478); ‘bhāti’ – spīdums, gaisma
(Kočergina, 479); 3) nocietinājums, nocietināta vieta, cietoksnis. Radn. kr. val. vārdam
‘boloto’ – purvs (Fasmers, I, 190). Pamatā varētu būt ide. vārdsakne *bhā-: *bhē-, no kā
arī latv. ‘balts’ un tā atvasinājumi ‘balgans’, *darb.v.* ‘balēt, balot’ (Karulis, I, 99). Sk. arī latv.
vietvārdu PIEBALGA, upe BALGA; māju nos. BALGA Nīcā (Endzelīns, 1956, 78); arī
BALGA, Balgas cietoksnis ar ordeņa pili bij. Austrumprūsijas teritorijā (tag. Kaļiņin-
gradas apg.). No šīs pašas ide. saknes varētu būt radies arī cita latv. vietvārda BALVI,
upes BOLUPE/BALUPE nosaukums.

Balga ir 13.–18.gs. vācu ordeņa pils. 1230.g. prūši uzbruka Balgas pilij. Balgas apkaimē
1945.g. notika baismīgs genocīds. Sadzina simttūkstoš iedzīvotāju, preti milzīga armija
padomju karavīru. Iznīcināja pa tiro. Arī SS vīri tur bija ielenkumā. Šodien tur pa mirušo
kauliņiem rokās dīgeri. (Arheologa Vladimira Kulakova mutiska informācija, 2003,
Kaļiņingrada)

Balksne, balksnis, balsne, balsnis – 1) skaņa, balss. – “Tam ir stipra balksne.”;
“Tam ir vāja balksne.”; “Smalk’ balksnis.” (Fennels, 1989, 11); “Ģeķa balksne.”; “Pateicības
balksne.”; “Brēkdama balksne.” (Depkins, 120); “Balsni pacelt.” (Depkins, 139); 2) no koka
mizas gatavota taure. Sk. arī Balss.

Balss – runas orgānu radītas skaņas. – “Pamatā ide. *bhel- skanēt, runāt, rēkt, riet,
kas izveidojies kā skaņu atdarinājums.” (Karulis, I, 102). Balss ir viena no svarīgākajām
dzīvas radības (cilvēku, dzīvnieku, putnu) cits cita atpazīšanas zīmēm, viens no labvē-
lības vai tieši pretēji atbaidīšanas paņēmieniem un viediem. Sk. arī Balksne.

3012. Priekš krustišanas bērns nekad nelikts šūpulī, nedz šūpulis kārts nekrustītam bērnam.
Ja to ielika pēc krustišanas šūpulī, tad bērnam bija skaņa balss, ko varam spriest no šādas
tautas dziesmas. Aizsmakusi es dziedāju, aizsmakusi gaviļēju: vai māmiņa ielikusi bez
vārdiņa šūpulī? (LTT)

15583. Krustmātei, pādi didot, vajaga skaļi gaviļēt, jo tad pādei būs skaļa balss. (LTT)

25533. Katrā Jāņā naktī balss no Dauguves saucīt: “Vai Rīga jau gatava?” Atbilde: “Nav!” Ja
kāds atbildētu “Jā”, tad Rīga nogrimtu. (LTT)

Balsis spiedza, kvieca, ķērca, kauca, svilpa, gurkstēja, kurkstēja, kvekšķēja, švikstēja, ūkšķēja u.d.c. (Turbads, 1970, 85)

Viena māsa (meita) Cēsis dzied,
Otra dzied Valmierā;
Abām balsi atskanēja
Uz tām Prūšu robežām.
(LD 2)

un es pieaugu pilns ar balsīm
tās krīt krusti šķersu
trūd un pinas pa kājām
paliek karājamijs un sapinas
un neatrast ne dienu ne nakti
biezā pasaules balsī
(Knuts Skujenieks. Balsis)

Kur tas mūsu saimienijs,
Ka neredz istabā?
Kaktu kaktus izstaigāju,
Viņa balsis nedzirdēju.
(LD 20897)

Dziedat, meitas, upmalā,
Upē balsa nelaidiet,
Laidiet pāri pār upiti
Resnajos ozolos.
(LD 261)

Balss,
es tev paklanos...
Kad mani
būs pametuši itin visi,
tu manas lūpas nedzirdami
vēl katru nakti noglāstīsi.
(Leons Briedis. Balss)

Baltais sviests, sk. Leišu sviests.

Balti – valodnieka Ferdinanda Neselmaņa 1845.g. ieviests kopnosaukums latviešu, lietuviešu un prūšu tautām un valodām. – “Pamatā vārda ‘balts’ sakne attiecinājumā uz ūdeņu apzīmējumu.” (Karulis, I, 103); sk. arī Baltieši.

Baltieši – kopīgs nosaukums igauņiem, lietuviešiem, latviešiem. Sal. Balti.

Baltija – tradicionāli iegājies Latvijas, Lietuvas, Igaunijas valstu un teritorijas kopnosaukums. Kaut arī nosaukums, īpaši saistībā ar jūru, atrodams jau romiešu avotos (‘Mare Balticum’), tikai 19.gs. vidū Baltijas vācieši radīja jaunvārdu ‘Baltenland’, mēģinot pretnostatīt šo teritoriju pārējai Krievijas impērijas teritorijai un tālaika rusifikācijas tendencēm. Baltijas jēdzienā sākotnēji netika ietilpināta Latgale un Lietuva (tās tobrīd ietilpa citās Krievijas guberņās un atšķīrās arī konfesionāli – katoļi, kurpretī t.s. Baltijā dominēja luterāņi), bet gan tikai Igaunija, kā arī Vidzeme un Kurzeme. Arī Latvijas himnas teksts sākotnēji skanēja “Dievs, svēti Baltiju!”.

1998. gadā Igaunija bija vienīgā Baltijas valsts, kas bija sākusi sarunas par pievienošanu ES. Tas neapšaubāmi bija liels /ārlietu ministra Tomasa Ilvesa/ nopelns [...] Izanalizējis vēsturiskā griezumā jēdzienus Baltikum, baltieši un Baltijas valstis, Ilvess norāda, ka vēl XX gadsimta sākumā ar Das Baltikum tika saprastas gan tradicionāli tur ietilpinātās teritorijas – Livonija un Kurzeme, gan arīdzan jaunizveidojušās – Lietuva un Somija. Kurš gan šodien vairs atceroties, ka Somija kādreiz uzskatīta par Baltijas valsti! [...] Ilvess jautā, par ko tad igauņi sevi uzskata, par ko viņi gribētu kļūt. Viņam pašam neesot skaidrs, ko nozīmē būt baltietim, jo vienojošais lielākoties saistoties ar negatīvo, proti, ar padomju okupāciju, izsūtīšanām. Pozitīvais jeb Baltijas ceļš un dziesmotā revolūcija to neatsverot. (Iļermanis, 2006, 16)

Baltiski – runāt latviešu (literārajā) valodā vai vidusdialektā. – “Sešdasmytā godā atbrauce cīmā i jau līkās namuokūt runuot latgaliski, tik baļtiski vīn, baļtiski vīn.” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007); “Bierneibā nimos naprotom baļtiski runuot, tik pa latgaliskam runavom. Školā iвуicieja.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2007)

Balva – 1) dāvana. – “Nu svešā balvā gūt to, kas jau mans!” (Rainis, X, 157); “Vecais Vītus dažas ziedu¹ balvas/ Priekš sevis paturējis.” (Blaumanis, V, 421); 2) cienasts, gardums; 3) kukulis; 4) labums, alga. – “Ir vai nav, tas viena balva, bet tā raksti, es tā gribu.” (Janševskis, 1994, I, 114); “Vecai Tijai arī bija labu balvu iedevuse zieda tiesai par rokas ievilkšanu un saites uzlikšanu.” (Janševskis, 1983, II, 87); 5) godalga, atzinība. *Darb.v.* ‘balvot’ (balvuot) – 1) dāvināt. – “Jaunais pāris, īpaši brūte, apbalvoja katru nabagu, braucot no baznīcas uz māju.” (RLB ZK, 1897, 78); 2) cienāt ar kaut ko; 3) piekukuļot, kukuļot; 4) izteikt atzinību; ‘iebalvots’ (iebalvuots) – piešķirts, uzdāvināts. – “Tiem, kam iebalvots spēcīgs gars, dedzīga sirds.” (Kronvalds, 637); Vārda pamatā ide. *bhel- spīdīgs, balts. Nozīmes attīstība: balts – labs – labums. (Karulis, I, 105)

Kas atrada pie bērna pirmo zobu, tam bija no bērna vecākiem kaut kāda balva. (Novickis, 75)

*Nāc šurp, glāziņ,
Manā priekšā!
Es tevi izdzeršu
Parakstīdams.
Tas mans brālītis,
Kas mani balvo
Ar alus kanniņu,
Ar vīna glāzīti.
(LD 19739)*

*Tautu meita balvu sola,
Lai es teicu brālītim.
Teicies pati, tautu meita,
Es nevaru tevi teikt;
Teicies rāmi staigājot,
Drīz dārbiņu padarot.
(LD 12381)*

*Dēlu māte grībējās
Ar bālvēm balvojama.
Līku rungu kamanās,
To balvošu dēlu māti.
(LD 23211)*

*Ai vagare vagarīte,
Tavu mazu kamanīņu!
Ku tu liksi ļaužu balvas,
Kur līgavu vizināsi?
(LD 31446)*

Basātne – ar basām kājām. Bez zeķēm, tikai ar apaviem kājās. – “Īmauču bosuotnē kuorpis, i ciš numulieja.” (Reķēna, I, 168); “Agruok cyturaiz i zīmā bosuotnī izskriejom uorā, ka bārni bejom, i nikas – vasali, naslymavom.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006)

Bedugnis, Badugnis – bezdibenis. – “No bedugņa dzilēm kāds uzrunā tevi.” Sk. arī Lekmenis.

Prūsijā pie Bareišķēmu sādžas ir purvs, kuru sauc par Badugni. Viņa vidū ir diķis; tas ir bezgala dziļš, tāpēc ka stāv ar jūru sakarā. Reiz šajā zemē valdījusi valdiniece. Tā bijusi ļoti nīkna un mocījusi ļaudis kā tikai vien varējusi. Reiz valdiniece braukusi pa ceļu tumšā naktī. Tad parādījies Badugnī maldu uguns. Ormanis braucis uz šo uguni un zirgs un rati, un arī jaunā valdiniece nogrimuši purvā. Skaidrā laikā, kā stāsta, varot redzēt ratus diķa dibinā. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 990)

Ben – vārds, kas dod atelpu starp svarīgiem vārdiem runā. – “Kaut ben pavasari būtum piesateikuši Vilkkaula Katriņa Jānim, varētum ben pamēģināt ir tai pašā šaurinā, šaurinā lagačā sagult kopā.” (Janševskis, III, 358); “Vairāk ben netaujā!” (Zariņš, 142); “Ej ben ej!” = Ej nu ej! (Zelma Atte, Kurzeme, 2006)

Bendras, bendrs – 1) biedrs. – “Mēs, Matīs, gan esam abi divi vieni bendri.” (Janševskis, 1994, I, 38); 2) tas, kas otram der klāt, puse no kādas lietas. – “Kur manam cimdam tas bendrs palicis?” (DL, 1893, 130); “Brūte, uzmaukusies labajā rokā cimdu ar klāt karājošos bendru, gāja ar mājiniekiem saderēt (salīgt).” (Pētersons, 99). Vārda nozīmes

¹ Ziedu balvas – ziedotās dāvanas.

pamatā *bhendh – siet, saistīt kopā, no kā arī latv. 'biedrs'. Kurzemē saglabājusies senāka forma 'bendrs, bendars'.

Bene – 1) apaļa cepure bez malām. Varētu būt arī mākslinieciski sašķobīta, stilīga bene; 2) veca, uz visām pusēm sašķobīta cepure. – "Ierodas žandarmi un brīvprātīgie nojutušās benēs." (Zariņš, 313)

Beri – labības nodeva, ko dod ar beramu mēru; nodeva. Sk. arī Metekla.

Visi berus atdevuši,
Trīs vien nedevuši.
(Mikla; atminējums: priede, egle, pāeglis)

Berzuma ķepa – ēdiens.

1949. Berzuma ķepa taisīta no cietas rudzu maizes. Maizi sagriezuši mazos gabaliņos un uzlējuši saldu vai rūgušu pienu. Maziem bērniem devuši berzumus ar saldu krējumu. (LTT)

Beržu laiks – zivju nārsta laiks; seksuālās aktivitātes uzplūdu laiks. Sk. arī Aura; Jaujas; Rauna; Riests; Rūja.

Bestrs – 1) liels, brašs, spēcīgs augumā. – "Bestrs vīrs." (DL, 1893, 130); "Štākelbergs salīdzis duci bestru jaunekļu." (Zariņš, 141); 2) skaists, labi padevies. – "Bestri rudzi, mieži."

Bezdzibēnība – neizsakāmais, neizprotamais. – "Dzyļums bez dybna." (Kurmins, 5); *īp.v.* 'bezdzibēnīgs' – tāds, kas nav izprotams, izsakāms.

*O nasaprostā gara myužeiba!
Naizstuosteita bezdzibēnība,
Gaidu ik laika Tev dzeivōšonā,
Ah natōļ Tova ir atišona!
Reit aba šudiņ pazeišu Tevi,
Bet nazynu kur redzēšu sevi.
(Dzismes, 79)*

Bezdvēsele, bezdvēselis – 1) lelle (Kronvalds, 435); 2) necilvēks, briesmonis. – "Tys taidš cylvāks naapzineigs, dora vysu kas iit pruoatā – nūžnaugt zviereiti, saplēst, jam nikas nav." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); 3) cilvēks ar vāju, kļušu balsi vai balsi bez iekšēja spēka; 4) bez dzīvības, miris. Sk. arī Dvēsele.

Zelta šūpulis, vara saites,
Bezdvēselis gulētājs.
(Mikla; atminējums: sienas pulkstenis)

*Ko tu dziedī, bezdvēsele,
Tev nav lāga dvēselīte,
Tev nav tāda dvēselīte,
Kā manam sivēnam.
(LD 866,2)*

*Ko tu dziedī, bezdvēsele,
Tev jau lāgi neskanēja,
Ļauj man vaļu, lai es dziedu
Ar savām māsiņām.
(LD 869)*

Bezkuodulīgs (bezkuodulīgs) – nesaturīgs, tukšs, bez iekšēja kodola. – "Tiklīdz kā dziedoni sāks atmetst niecīgās, bezkuodulīgās, čaganās rīmes." (Kronvalds, 616); "Viņa garās runas tādas kā bezkuodulīgas." (Putniņa, Timuška, 18)

SATURS

Ievads – 5

Pirmā daļa – 10

Otrā daļa – 396

Trešā daļa. Iespējamie jaunvārdi – 492

Daži eksperimentāli dzejas darbi ar jaunvārdiem – 514

Izmantotie avoti – 515

Par teicējiem – 525